

Karl Kaser u članku *Privatni život u jugoistočnoj Europi* razmatra vrijednost dviju teorija, one Norberta Eliasa i Hansa Petera Duerra, te njihovu primjenjivost na istraživanje privatnog života u ovom djelu Europe. Uspoređujući ove dvije utjecajne teorije, Kaser se priklanja Duerrovoj. Elias naime u svom klasičnom djelu o civilizaciji, objavljenom još tridesetih godina našega stoljeća (*Über den Prozess der Zivilisation. Soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen*) tvrdi kako je današnja civilizacija stvarana na kasnosrednjovjekovnim dvorovima zapadne Europe od kuda se širila u niže slojeve i druge zemlje. Karakterizira je sve veće prikrivanje osjećaja i kontroliranje ponašanja. Uzroke Elias vidi u sve većoj podijeli rada, koja je ujedino značila i veću međuzavisnost, a s time i potrebu za pojačanim normiranjem ponašanja i iskazivanja osjećaja. Drugi je uzrok, prema Eliasu, pojava moderne države, a s njom i pojma javnosti i do tada nepoznate podjele na privatno i javno.

Duerrova se teza suprotstavlja Eliasovoj tvrdnjom kako su i u tradicionalnim, "lokalnim" društvima ljudi upleteni u gustu (ako ne i gušću nego danas) mrežu veza i zavisnosti, te da je kategorija privatnosti zapravo ljudska konstanta.

Kaser zaključuje kako je Eliasova teorija primjenjiva samo za zapadnu Europu, dok je za istraživanje njene jugoistočne regije daleko pogodnija Duerrova, ili neka druga otvorena teorija, koja ostavlja prostor različitim kulturama.

Vratimo se na prilog Nele Lonza *Svakodnevica Kneževa dvora u Dubrovniku u 18. stoljeću*, u kojem autorica gotovo teatarskim zahvatom sagledava svakodnevnicu Dubrovnika kroz prostor jedne zgrade. Zahvaljujući njenoj višestrukoj namjeni, dobiveni je presjek odrazio ponašanje različitih društvenih grupa, čiji se život, barem nakratko, vrtio oko nje. Nakon što nam je približila funkciju i izgled pojedinih prostora, autorica podrobno analizira i sustav okrepe prilikom sjednica ili svečanosti, te problem rješavanja izmeta. Posebno je poglavlje posvećeno onima koji su i živjeli u Dvoru: kneževoj obitelji, ključarevoj, te zatvorenicima. Pred nama na potpuno novi način oživljava jedan isječak prošlosti, sa svim svojim zvukovima, mirisima, zimskom hladnoćom i nesnosnim ljetnim vrućinama, isprepliče se javni život ljudi koji ovamo dolaze po nekom poslu, ili pak duže borave u zatvoru, s privatnim onih koji tu stanuju.

U bloku Svaštice istakla bih prikaz novopokrenutog slovenskog časopisa *Zgodovina za vse* (Celje, 1994), tematski sličnog *Otiumu* (autor Zdenka Janeković-Romer), te opsežan prikaz knjige Winfrieda Schulzea (ur.), *Sozialgeschichte, Alltagsgeschichte, Mikro-Historie* (Gottingen, 1994) iz pera Nevena Budaka. U knjizi je objavljena zanimljiva diskusija šestero autora o metodološkim tendencijama na početku devedesetih godina. Analizirane su vrijednosti povijesti svakodnevnice, posebno preispitivanje odnosa događaja i struktura, upućivanje na neformalne odnose moći, kulturne činitelje povijesti, sumnja u mit o povijesnom razvoju (Wolfgang Hardtwig), njene perspektive nakon prijelomne 1989. godine, koja je pokazala važnost transnacionalne politike, pa bi makroanaliza mogla potisnuti mikroanalizu, političko-moralni angažman povjesničara dosadašnje estetiziranje, dok bi se kulturna historija manje vezala uz povijest svakodnevnice, a više analizirala kao podloga društveno-gospodarskih procesa (Jürgen Kocka). Neke prednosti mikrohistorije brani Hans Melick, koji priznaje da je njen veliki nedostatak u nemoćnosti korištenja komparativne metode, a Uta Daniel upozorava na "metodološki fetišizam", odnosno precijenjivanjem uloge metode, koja tako postaje sama sebi svrhom i glavnim mjerilom istinitosti prošlih događanja.

Umjesto zaključka iskrena preporuka: obavezno pročitati.

Suzana Leček

Otium. Časopis za povijest svakodnevice, 2 (3-4), Zagreb 1994, 97. str.

Iznenadujuće brzo za naše prilike, pojavio se pred nama novi broj *Otiuma*. Svega nekoliko mjeseci trebalo je da se javnosti predstavi nastavak ovog sve ambicioznijeg rada, o čemu svedoče i nova, međunarodno poznata i priznata imena u uredništvu (Michael Mitterauer, Ludwig Steindorf, Karl Kaser, Sarah A. Kent), sve veći broj priloga koji pristizu na njegovu adresu, te pokušaj da se otvori put objavljivanju i na stranim jezicima (prilog K. Kasera na engleskom).

Ovaj je puta broj posvećen jednoj od velikih tema povijesti svakodnevnice: temi memorije, odnosno doživljavanju smrti, brige o mrtvima i uspomeni na pokojnike.

Prvi u bloku radova posvećenih temi memorije je *Na razmeđu ovog i onog svijeta. prožimanje pojavnog i taranscedentnog u dubrovačkim oporukama kasnoga srednjeg vijeka* autorice Zdenke Janeković-Römer. Analizirajući oporuke nastale u dužem vremenskom razdoblju, od 13-15. st., što joj je omogućilo i praćenje izvjesnih promjena u mentalitetu unutar njega, autorica iz standardiziranih tekstova, pisanih zakonom propisanom obrascu, uspješno iščitava i osobnu notu koju oporučitelj unosi u službeni dokument. Iz njih tako izrasta živa slika osjećaja, vjere, strahova i nada onovremenog čovjeka suočenog s blizim odlaskom iz poznatog svijeta u onaj vječni. Posebno je zanimljivo pratiti sukob dvaju načela, svjetovnog, kojeg su se Dubrovčani, mahom trgovci, pridržavali tijekom života i vjerskog, duhovnog, s kojim se pokušavaju izmiriti pred smrt. Ovu opreku, uz oporuke, vjerno dočarava tekst Benedikta Kotruljevića, koji je autorici poslužio kao dodatni izvor za uvid u mentalni okvir čovjeka onog vremena.

Autorica je ukazala na rastuću važnost vjere u Čistilište i posljednjeg pokajanja, kao mogućnost "spasa u zadnji čas" ili čak naknadnog otkupa grijeha. Uz njih veže pojavu izmirenja poslovnih računa pred smrt (što je savkako imalo važne gospodarske posljedice za Republiku), ali i sve veću upućenost na nasljednike o čijim molitvama ili izvršenju oporuke može ovisiti spas duše. Autorica prati proces u kojem "zemaljska dobra postaju sredstvom spašavanja duša", što je imalo za posljednicu gomilanje milodara, misa, zaklada, oslobađanja robova, hodočašća (i onih plaćenih da ih izvrši neko drugi), ili odlaznje u samostan kao pripravu za blisku smrt.

Nadalje, autorica razmatra obred ukopa, koji je za vlastelu imao državno-ritualni karakter, kojim se na još jedan način ovaj stalež odvajao od pučana, te na značaj bratovština u pokušaju da se pučani raskošju pokopa (iako im je zakonski bilo onemogućeno potpuno izjednačavanje) što više približe vlasteli. Jednako je prestižnim postalo i mjesto ukopa, koje je po mogućnosti trebalo biti u crkvi, što bliže svetištu.

Analizirajući sadržaj brojnih oporuka, Zdenka Janeković-Römer zaključuje kako u njima nema niti traga nekom morbidnom poimanju ovozemaljskog života i smrti, kako je to srednjem vijeku nerijetko pripisivano, nego naprotiv, često tužno opraštanje sa preživjelim i s voljenim ljudima koji ostaju, jaku vezanost za ovozemaljski život, te čvrstu vjeru u Boga i vječnost, koja je ipak olakšavala posljednje trenutke.

Michael Pammer u prilogu *Primjer religijskog modela. Birokratska reforma i preobrazba pučke pobožnosti u 18. stoljeću* analizira utjecaj marijaterzijanskih i jozefinskih reformi, te pojave reformnog katolicizma na potiskivanje barokne pobožnosti (osjetilno, naglašeno emocionalno i teatralno doživljavanje vjere) u korist mirnih emocija, unutar-njeg proživljavanja, strože duhovnosti. Promjenu u mentalitetu autor dokazuje složenom kvantitativnom analizom gotovo tri tisuće oporuka u Gornjoj Austriji (1695-1820). Pri tom se poslužio metodom izračunavanja varijabli, koju je prvi primjenio Michel Vovelle početkom 1970-ih. Izabравši šest vrsta vjerskog ponašanja tipičnih za baroknu pobožnost (vjerska retorika, mise, zavještanja redovima, bratovštinama, siromasima i crkvama), preko promjena njihovih kombinacija utvrdio je znatne vjerske promjene, koje su bile najintenzivnije u osamdesetim godinama 18. st., a dovršene su desetljeće kasnije. Autor smatra da su one jasan dokaz promjena koje su počele sredinom stoljeća i bitno utjecale na mlađu generaciju, upravo one koji sačinjavaju oporuke krajem stoljeća (stariji malo ili nikako prihvaćaju novine). Prisutnost promjena u mentalitetu može se ustanoviti u svim društvenim grupama. Pammerova je teza da se proces promjena ne može tumačiti kao jednostrano "pretakanje" novina iz redova elite k običnom puku, nego više pojavu povećane slobode izbora, koja je navela i obične ljude da traže nove načine pobožnosti.

Manastiri kao središta skrbi za mrtve u staroj Rusiji naslov je priloga Ludwiga Steindorfa, koji je prethodno na istu temu održao predavanje u organizaciji društva *Otium*. Polazeći od *sinodika* (knjige s popisom umrlih kojima se obdržava spomen, te obredni tekstovi vezani uz to) s kraja 15. stoljeća iz jednog od najuglednijih ruskih manastira, Uspenskog, autor razmatra značaj i karakter brige za umrle, te njen širi društveni, ne samo osobni značaj. Ove su knjige, presudne za spas duša umrlih, kako se vjerovalo, zadobile središnje mjesto u životu manastira, postale razlogom njegova postojanja i opravdanje za više nego velikodušne darove, koje je u to ime primao. Za uzvrat za određenu donaciju, ktitor i njegova obitelj bili bi upisani u vječne ili dnevne popise (dnevni se čitao svakodnevno i bio znatno skuplji), koje je s vremenom, kako se niz imena proširivao (i do deset tisuća), čitao jedan monah i po nekoliko sati dnevno.

Analizirajući imena ktitora, autor pronalazi kako su mahom bili iz vladajućih društvenih slojeva: vladari, više plemstvo i crkveni dostojanstvenici, a ista imena bila su upisana i u nekoliko manastira. Upis u manastirske knjige postajao je sredstvom iskazivanja društvenog prestiža. Istovjetan proces paralelnog procvata samostana i izgradnje feudalnog društva, upućuje autor, zbivao se i na Zapadu, samo nekoliko stoljeća ranije. Ruski manastiri jednako tako nešto kasnije gube na važnosti, tek tijekom 18. st. s prodiranjem zapadnih utjecaja i pojačane sekularizacije.

S obzirom da se bave istom temom memorije, u ovaj su blok uvrštena i dva rada, nadamo se, budućih povjesničara. Branka Purgarić-Kužić prikazala je u radu *"Bratjo, brata sprovodimo"*-*"Gratis et amore"* ulogu, značaj i običaje hrvatskih srednjovjekovnih bratovština. Ova katolička vjersko-dobrotvorna društva nastajala su iz potrebe uzajamne pomoći bratima, između koji podrška u slučaju smrti pojedinog člana svakako nije bila najmanje važna. Štoviše, neke su nastajale prvenstveno iz tog razloga: pomoći u bolesti, umiranju, pokopu i brige za ostavljenu obitelj. Odredbe sačuvane u matrikulama svedoče o strogim regulama, koje točno propisuju obaveze, način ponašanja i odjevanja, ali i globe za one koji ih se ne pridržavaju. (Zanimljivo, globe su često izražavane u vosku, koji je radi velike potrebe za svijećama, simbolima vječnog svjetla, izgleda bio razmjerno težak teret za bratime.) Pokojni su članovi bratovština pokapani u zajedničku grobnicu, odjeveni u odoru koju je ta bratovština imala, a spomen na njega i pomoć u duhovnom prijelazu, bratimi su iskazivali misama, postom, molitvama. Na temelju sačuvanih žalobnih pjesama, autorica razmatra odnos prema smrti, koju prihvaćaju kao bolnu neizbježnost, a bratovštinu koriste kao pomoć da ju lakše prebrode i nakon muka, poput Krista, postignu milost i uskrsnuće.

Mladen Tomorad u *Rimskim pogrebnim običajima* odvodi nas dalje u prošlost i razlaže kako su smrt doživljavali i kakav su vanjski oblik dali ritualu ukopa stari Rimljani. Vjera kako se pokojnici mogu vratiti među žive, uvjetovala je razna rješenja kako bi ih se zadovoljilo i udaljilo (posebice one zlobne, *larvi* i *lemuri*) od svijeta živih. Niz dana i godini posvećen je uspomeni na njih, a prilikom tih svetkovina umirivani su i darovima u hrani i cvijeću. Jedno od glavnih sredstava da im se osigura mir (a i nasljednicima), bilo je davanje dostojnog pokopa. Autor podrobno razlaže osnovne tipove sprovoda (privatni, javni i vojni), te rituale, kojima su se najbliži, ili u slučaju javnih sprovoda (dostupnih samo uglednicima) velik broj sugrađana opraštali od preminulog. Obred opraštanja, sklapanja očiju, zazivanja, pomazanja, odijevanja, darivanja novcem (za Harona) i izlaganje tijela prethodili su ukopu, a propisi o tugovanju, određeni zakonom, ali i društvenim shvaćanjem, obvezivali su obitelj na obilježavanje odlaska pokojnika i do godine dana. Proučavajući rimski obred, autor nalazi da se unatoč vremenskoj udaljenosti i razlici vjere, neki običaji mogu pronaći i danas.

U rubrici *Studentska pokušaonica* okušali su se Tvrtko Jakovina s prilogom *Neke značajke svakodnevnog života u Požeškoj kotlini u drugoj polovici XIX. stoljeća* i Zrinka Nikolić i Vijoleta Herman sa zajedničkim radom *Svakodnevni život bosanskih franjevaca pod osmanskom vlašću od 16. do 18. stoljeća*.

Tvrtko Jakovina donosi neke zanimljivosti iz svakodnevnog života grada Požege, koje s obzirom na karakter izvora (*Svaštice* iz lokalnih novina i arhivski fond gimnazije) ostaju ograničene na zabave i predavanja, gostovanja i sl. u gradu, te strog gimnazijski život, narušen ponekom nepodopštinom. Posebno je obradio sela Požeške kotline, način stanovanja, prehrane, odjevanja, te problem obitelji (zanimljivo je opažanje o regulaciji veličine obitelji i to kako su žene godinu-dvije starije od muževa, pa se nadam da će autor imati priliku nastaviti svoje istraživanje) te, rubno, običaja (pobožnost i pohađanje crkve, problem alkoholizma).

Zrinka Nikolić i Vijoleta Hreman analizirajući tri franjevačka ljetopisa iz 18. stoljeća, otkrivaju tešku svakodnevnicu samostanskog života u nepovoljnim uvjetima življenja u državi sa drugom službenom vjerom. Teški nameti i fizičko nasilje značili su propast za neke od njih, pa su se do 18. st. održali samo Kreševo, Fojnica i Sutjeska. Međutim, dok je odnos s muslimanima još imao nešto svjetlih trenutaka, s pravoslavnima je bio izrazito negativan. Ljetopisi bilježe i sukobe s bosanskim biskupima i Kongregacijom za širenje vjere, koja iz načelnog razloga nije mogla podržati davanje nameta. Franjevci nisu bili pošteđeni niti posljedica ratova, epidemija, gladi, pa niti teškog rada, jer svoje su posjede obrađivali i održavali sami.

U nizu knjiga i zbivanja prikazanih u rubrici *Svaštice*, izdvojit ću samo one tematski vezane s problemom memorije, kojoj je ovaj broj posvećen. Neven Budak opširno je prikazao knjige Dietera Geuenicha i Otta Gerharda Oexlea, *Memoria in der Gesell-*

schaft des Mittelalters, Göttingen 1994. i Ludwiga Steindorffa, *Memoria in Altrussland. Untersuchungen zu den Formen christlicher Totensorge*, Stuttgart 1994.

Preporuka je (kao i za prethodni broj): pročitati.

Suzana Leček

Istarske teme u suvremenoj historiografiji

Acta Histriae I.-III., Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Koper-Milje 1993-1994.

Publikacija "Acta Histriae" nastala je u okviru djelovanja Povijesnog društva za južno Primorje (Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Società storica del Litorale) sa sjedištem u Kopru. Cilj društva je istraživačka djelatnost, organizacija znanstvenih skupova i izdavanje knjiga i publikacija kojima je zajedničko bavljenje istarskom problematikom. Stoga društvo nastoji okupiti suradnike iz 3 države koje u svojem sastavu zahvaćaju dijelove istarskog poluotoka - Hrvatske, Slovenije i Italije. U tom je cilju pokrenut godišnjak "Annales" (do sada je objavljeno 5 brojeva) u kojem brojni suradnici obrađuju raznovrsne teme iz prošlosti, kulture, etnologije, jezikoslovlja, književnosti, umjetnosti i prirodnih nauka, s istarskog prostora. U "Acta Histriae" objavljuju se i rezultati znanstvenih skupova koji se pod pokroviteljstvom istog društva održavaju jednom ili više puta godišnje. "Acta Histriae I." (Koper-Milje 1993.) sadrži referate s znanstvenog skupa održanog u prosincu 1991. godine u Kopru pod naslovom *Jedinstvena i/ili razjedinjena Istra*. Tome je pridodano i nekoliko referata s skupa održanog 10.-12. lipnja 1993. u Kopru pod naslovom *Mećačka Republika i Istra: ustanove, pravo, uprava*. Prvi i opsegom najveći tekst *Miti o "Istri" in resnica istrskega poluotoka* (9.-52.) rad je Boge Grafenauera i jedini prilog koji nije izložen na rečenim skupovima, već je poradi tematske podudarnosti s ostalim radovima, uvršten u publikaciju. Autor primjećuje da je uspostavljanjem suverenih država Hrvatske i Slovenije otvoreno pitanje njihovih granica, te da su se, kako u medijima, tako i znanstvenim krugovima s obje strane, počeli širiti različiti "mitovi" i prosudbe istarske prošlosti i sadašnjosti. Stoga Grafenauer pokušava odgovoriti na nekoliko, po njegovom mišljenju, ključnih pitanja istarskog prostora. Ukazujući na opreznost potrebitu prilikom korištenja statističkih pokazatelja stanovništva, autor kao primjer objektivno sastavljenog popisa navodi austrijski iz 1910. godine. Ukratko prikazuje povijest Istre od vremena doseljavanja Slavena, razmatra odnos romanskih gradova i slavenskih sela, kao i demografske promjene uvjetovane mletačkom kolonizacijom od 15. do 18. stoljeća te ističe da se postupno kroz stoljeća granica između slovenskog i hrvatskog naroda formirala na rijeci Dragonji. Pojam "jedinstvene Istre" povijesno je, prema autoru, opstojao samo u vrijeme austrijske vladavine (1813.-1918.), dok je ustrojstvo vlastite uprave na čelu sa saborom djelovalo tek od uvođenja ustavnog života u Monarhiji (1861.). Posebnu pažnju posvećuje vremenu buđenja nacionalne svijesti u Hrvata i Slovenaca (druga polovica 19. st.), da bi pregled povijesti uobličavanja i mijenjanja slovensko-hrvatskih granica u Istri završio razdobljem 1944-47., te razmišljanjima o postojećim međudržavnim sporovima oko granica (Piranski zaljev, tok rijeke Dragonje). Valja izdvojiti još nekoliko radova koji se bave općom društvenom, političkom i upravnom prošlošću Istre. Tako Daniela Juričić-Čarop iznosi *Pregled upravnega razvoja Pazinske grofovine v letih od 1374-1809* (61.-70.), naglašavajući odnose gospodara Knežije i brojnih sitnih feudalaca s jedne, te unutarnji život seoskih komuna unutar ograničene lokalne samouprave, s druge strane. Ustrojem lokalne uprave u Istri 1817. godine, posebice djelovanjem austrijske Državne komisije za upravu istarskim područjem, bavi se Pierpaolo Dorsi (*Costituzione provinciale e principio rappresentativo nell'Istria della restaurazione*, 87.-94.), dok je *Slovenska Istra v 19. stoletju s političnega, upravnega in nacionalnega vidika* (109.-116.) naslov studije Salvatora Žitka. Razmatrajući razdoblje od pada Venecije do kraja 19. stoljeća autor se bavi buđenjem nacionalne svijesti i nacionalnim pokretima istarskih Hrvata i Slovenaca, koncentrirajući analizu na istupe istarskih političara u saboru. U radu *O nekim nacionalno-političkim pitanjima hrvatske Istre u XIX. i XX. stoljeću* (117.-130.) Petar Strčić ukazuje na povijesne pokrete (nacionalne i ideološke) koji su obilježili Istru u posljednja dva stoljeća. Riječ je o iredentizmu, koji je, javljajući se od vremena Risorgimenta, kasnije "izrastao u nacionalizam, pa u šovinizam, te, konačno, završio u

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY

INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

28

ZAGREB

1995.

Izdavač: **ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU**

REDAKCIJA:

Branka BOBAN, Neven BUDAK, Mirjana GROSS, Franko MIROŠEVIĆ,
Štefica POPOVIĆ, Nikša STANČIĆ, Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN

UREDNIČKI KOLEGIJ:

Ivo GOLDSTEIN, Dragutin PAVLIČEVIĆ, Mario STRECHA

IZVRŠNI UREDNIK:

Mario STRECHA

Adresa uredništva: Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet
Zagreb, Krčka ul. 1

tel.: 385 01 519 044 fax: 385 01 513 834

Časopis izlazi jednom godišnje. Izdavanje časopisa sufinancira Ministarstvo
znanosti i tehnologije Republike Hrvatske.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu fizičku i tehničku
kulturu SR Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis "Radovi" oslobo-
đen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Ministarstvu znanosti i tehnologije Republike
Hrvatske pod br. UP-547/2-84-1984.

ZA IZDAVAČA:
Ivo GOLDSTEIN

DESIGN NASLOVNICE:
Iva MAKVIĆ

**PRIJEVOD SAŽETAKA NA
NJEMAČKI JEZIK:**
Marina DENONA-KRSNIK

PRIPREMA ZA TISAK:
Hrvoje STANČIĆ

TISAK:
KRATIS
Vrapčanska 15, Zagreb

Tiskanje završeno u siječnju 1996. godine